

міняються. Виходом з ситуації є вірне і ясне розуміння себе, власних цілей і бажань, слідування їм у повсякденні. Перекладаючи на міждержавні відносини і ситуацію нинішню маємо унікальну можливість, яка власне асоціюється з Україною, справді, вийти на новий якісний рівень відносин між державами і між людьми, відмовитися від використання зброї масового знищення, і стати Творцями нової реальності, у якій є місце усім. Як і задумано Творцем. А Україні - реалізувати той державний проект, який відповідає суті її глибинної історії й мужності та менталітету народу.

Сьогодні укотре бачимо як порушуються основні принципи Вестфальської системи світопорядку - «суверенітет» та «система колективної безпеки». Роки твердимо, що ООН може виконувати означену їй роль, коли реально діятиме - швидко й ефективно, адже її опорою у підтриманні миру та безпеки є більшість країн світу. Варто нарешті збагнути, що руйнівна сила сучасної зброї настільки велика, що з фінансового погляду заподіяні збитки відшкодуватимуться роками, людські - непоправні, а глобально - загрожує буттю цивілізації.

Людство має Премію Миру, найпрестижнішу у Світі, та, вручати її буде кому цього річ тільки за усвідомлення того, що найбільшою цінністю є Життя Людини, а мир і безпека таки можливі, зусиллями кожного і прийняттям цієї базової істини.

Марина САВЕЛЬЄВА

*доктор філософських наук, професор,
Центр гуманітарної освіти НАН України
Київ, Україна
mars6464@gmail.com*

ЗНЕЦІНЕННЯ ПРИНЦИПУ НОРМИ У КУЛЬТУРІ ПОСТМОДЕРНУ

Постмодерністська культура намагалася усунути уявлення про усталеність предметного світу, подати його мінливим, що постійно формується в акті предметної дії. Це потягло за собою порушення всіх традиційних суб'єкт-об'єктних зв'язків і уявлень про норми і правила, зокрема у інший спосіб поставивши питання про зміст культурної бінарності «норма/патологія».

На принципі абсолютності норми трималась уся класична культура. У перекладі з латини *norma* означає «загальне правило» або «зразок» і вказує на міру розуміння і участі людей в процесі функціонування світопорядку. Основними сферами формування і здійснення нормованості були:

релігійна свідомість, в якій сфера трансцендентного, потойбічного розглядалася як підстава об'єктивної реальності; соціальна сфера, що формується на підставі релігійних уявлень священного у світському. Нормативні вимоги окремих історико-філософських етапів і соціально-економічних систем формально не змінювалися; відрізнявся лише зміст.

Одним з головних завдань функціонування класичного суспільства було формування, закріплення і передача норм через покоління для успішного досягнення майбутнього. Проте вже мислителі класичної епохи помічали певну суперечливість нормативності. Нормована культура закріплювала за суспільством конформістське ставлення до світу і не давала повномірного прояву індивідуального прагнення до вільного волевиявлення. Зміна змісту норм життя мало що давала. Навіть такі радикальні досліди «зламу традиції», як місія Олександра Великого або життєва філософія маркіза де Сада, все одно були типовими прикладами ставлення до життя на підставі нормативності.

Тому наступним етапом ставлення до норми став перегляд її формального характеру. Якщо класична норма – це правило, одного разу встановлене ззовні (Богом або предками), то некласична норма – правило, встановлене суб'єктивно, довільно (індивідом або суспільством, що живуть на даний момент). Це нова норма, заснована на перманентному виломі традиції.

Перехід до некласичного уявлення про нормальність і ненормальність стався на межі XIX–XX ст. Цьому сприяло, з одного боку, посилення авторитету ірраціоналістичних філософських течій, з іншого, – поступова «мінімізація» теоретичної проблематики. Практична невідконтрольність соціальних настроїв врівноважувалася теоретичним інтересом до вчинків, почуттів, звичок, пильним вивченням їх структури. Суб'єктивізм на тлі ірраціоналізму вбачався єдиним способом вирішення соціальних проблем. В результаті з'явилося обґрунтування «релятивності норми», але відбулося це в контексті раціоналізму. Якщо немає єдиної норми на всі часи, то її не може бути і тимчасово, оскільки час є неперервним. Отже, саме поняття норми втрачає сенс, перетворюється на міф, подібний до тих, про які говорили Сорель або Парето.

Рух по суті своїй є достатньою підставою порушення нормативності, оскільки є безперервним подоланням і запереченням. А розвиток є формою соціального руху, тому він стверджується в процесі заперечення одних норм і затвердження інших – насправді таких само. Тому мислителі на кшталт З. Фрейда говорили не лише про незвичні соціальні ексцеси, яких суспільство цілком могло уникнути, але, перш за все, про повсякденні

індивідуальні відхилення від норми. Хвиля демократизації, що захлеснула світ, призвела до підвищення цінності індивідуального життя і зниження рівня державного контролю над нею. Відтоді навіть найжалюгідніше, найпримітивніше і найпересічніше життя нагадувало «синусоїду», що коливається по обидві сторони умовної прямої під назвою «норма». У кожній пересічній людинки, за думкою Фрейда, є свій «скелет в шафі»; демони переховуються в затінку, в склянці води вирує буря. Сам час розхитує норму в різні боки.

Згодом все, що колись жахало, починало викликати поблажливу посмішку або невгамовну цікавість. Наприклад, медичні дослідження над людьми сьогодні вже не обурюють і охоче беруться до зброї багатьма країнами з гуманною політикою... Але головною особливістю некласичного розуміння норми було поєднання раціоналізму та ірраціоналізму. Фрейд все ж сподівався знайти такий універсальний метод відновлення відносин людини зі світом, завдяки якому вона знайде алгоритм встановлення правильних норм або ж позбавлення помилкових. Аморфність меж між нормою і патологією Фрейд розглядав як тимчасове явище, і в цьому розумінні його теорія глибоко міфологічна.

Однак справжній міф нормованих відносин суспільство переживає в умовах постмодернізму. Справа вже не в тому, що час міняє місцями нормальне і ненормальне, а в тому, що смисл цього розрізнення вбачається все менш прозорим. Якщо Фрейд добре усвідомлював необхідність світопорядку, то сьогодні сам світопорядок ставиться під сумнів. Поява «самообслуговуючих» і «самооновлюваних» технологій зводить культуру на рівень «саморозвитку» і виключає бінарність «норма/патологія». Натомість є нові стандарти: «ефективно/неефективно», «доречно/недоречно», «функціонально/не функціонально», «комфортно/некомфортно». Світопорядок обмежується співвідношенням предметів, а «людина розумна» випадає за межі культурних відносин і виявляється центром вилученої з культури бінарності «норма/патологія» — центром сфери Чужого. Нормальним є той, хто сам вбудувався в культуру, став частиною її відчуженого простору і погодився брати участь з технізованих процесах. Але той, хто залишився наодинці зі своєю свідомістю, є не просто втіленням ненормальності; така людина взагалі не сприймається культурним середовищем, не існує для нього. Тож, постмодернізм створив новий світ: після міфу речовинного світу, який залишився в минулому, настала черга міфу предметного, відчуженого світу.

«Світ життя» змінився світом «життя смерті». Але драма сучасної людини в тому, що вона знаходиться між цими двома світами; вона як і

раніше не визначена і не може примиритися з собою і довкіллям. Вона не може до кінця покинути ні раціональності, ні міфу. Вона як і раніше живе в бінарному світі ідеалів: суперечливості ідеалів раціональності та міфу. Чим більше байдужа людині відчужена культура, тим сильніше бажання вrostи в неї, наздогнати, і тим сильніше прояв реального процесу цього вростання. Цим і пояснюються суперечливі прагнення суспільства виробити ефективні закони, але при цьому змінити саму суть законів, зробити їх «менш законами», «напівзаконами»: разом із зовнішніми наказами вони мають відображати міру людської волі.

В результаті міфологічно налаштоване суспільство досягає запланованого і навіть попередньо зрежесованого хаосу. Всі потуги перетворювати державну систему на «більш гуманну» закінчуються крахом, оскільки міфічна мета реалізується раціональними засобами. Тому норми в суспільстві як і раніше існують, але лише на рівні декларацій; в масі ж вони не сприймаються: людям вони здаються фальшивими, надуманими або навіть ворожими. А повернутися до системи «загального контролю» суспільство вже не бажає, та й не може.

Відновлення (тобто встановлення нових, але за зразком старих) норм, вочевидь, неможливо. Основною причиною повернення до міфологічного аморфного світогляду є не суперечливість соціального життя, а історичне фіаско релігійного світогляду. Одного разу виниклий скептицизм, а після нього атеїзм незворотно змінили уявлення людей про заснування світу. Ніяке «відновлення» релігійного світогляду не може бути там, де для нього щойно не було ніяких засад.

Саме релігійні уявлення про два світи з'явилися свого часу основою виділення нормативного і ненормативного. Норма – це життя. Патологія – смерть. Нормально – жити, ненормально – померти. Тому смерть представлялася як «інше життя» або «інша норма», існуючи для підтримки першої. Тому справжнього страху перед смертю (перед порушенням норми) людина класичної епохи не знала. Адже покаанням, визнанням своєї гріховної природи все можна було виправити.

Страх прийшов після усвідомлення, яке невідомо звідки взялося, про те, що «там нічого немає». І це «нічого», як чорна дірка, втягнуло в себе всі раціональні (нормальні) доводи на користь цього світу. Навіщо потрібен цей світ, якщо немає йому альтернативи? Можливо, нам тільки здається, що ми існуємо, можливо, життя – тільки сон, який рано чи пізно стане незворотнім? Страх перед смертю насправді – це насправді сублімований страх перед життям. Ось чому більшість ірраціоналістів направили свої

зусилля на обґрунтування (найраціональнішим чином) взаємної байдужості життя і смерті.

Якщо людина залишилася без Бога, без підстави, чому вона розцінює це негативно? «Страх – найлюдськіше з почуттів», за Ніцше та Фрейдом. Але з цього випливає, що є в людині здатність до абсолютного, що сама вона не менш абсолютна. Такому не потрібен Бог. Якщо Бог – це «абсолютний позитив», то посіла його місце людина – «абсолютний негатив», повне відхилення від норми, повний хаос. Бог як вічне життя помер і власноруч похований людиною. Отже, у світі культури панує «людське» – царство вічної смерті.

Навіть якщо в культурі постмодернізму продовжують визнавати Бога і відправляти релігійні культи, все одно релігія більше не може претендувати на тотальність світоглядної підстави. Сьогодні релігійні діячі, визнаючи необхідність діалогу з атеїстами або до-цивілізованими народами, знаходять з ними спільну мову і тим самим доводять відносність сучасних релігійних уявлень. Світ, в якому присутня релігійна свідомість, вже не світ «Божої людини», нормованої людини, – але світ «людського Бога», нормованого Бога, Який все менше має відношення до людей і до абсолютного.

Зростання смислової невизначеності і непослідовності в різних соціальних сферах підтверджує, що культура – це царство міфу, де людина повернулася до найпершого усвідомлення своєї кінечності. Але так вона збагнула, що будь-яка дія є завершеною, однозначною, в ній немає абстрактно-усередненого.

У цьому світі все відбувається відразу, незалежно від часу, остаточно і неповторно. Тут немає «випадкового» і «необхідного», «першого» і «другого», Я та Іншого. Тут неможливо знайти закономірність на всі часи. Тут є одне всеосяжне почуття – переживання життя з втраченою межею між на нормою і патологією.